

יעקב שביט ויהודה ריינהרץ

2024 בינואר 30 15:05

הסניגור הראשון של הורדוס

כשיהודה ליב לנדא העז לכתוב ב-1887 מחזה עברי החולק לראשונה שבחים להורדוס ומפעלותיו הוא עורר עליו את זעמם של הקוראים ולא ידע שיהפך לחוליה ראשונה בשרשרת של מחקרים ויצירות הנמשכת עד היום על המלך השנוא והמסקרן הזה

כשכתב יהודה ליב לנדא (1866-1942) את המחזה "הורדוס: שיר-חזיון-תוגה" בחמש מערכות (לבוב, 1887) הוא ידע שיעורר עליו את זעמם של קוראיו. אמנם, כותב לנדא במבוא למחזה, ההיסטוריון הנודע גרץ תיאר את הורדוס כ"עריץ אלילי למחצה ואנטי-לאומי", אבל הוא אינו הולך "בעקבות סופרי דברי הימים לקלל ולגדף את המלך הגדול והאומלל הזה", ובעיקר אינו הולך אחרי יוסף בן מתתיהו, מי שלדעתו הפיץ את דברי הדיבה והשנאה של אויבי הורדוס.

לנדא היה משורר, מחזאי ומשכיל צעיר בן 21 כשכתב את המחזה הזה. אפשר לשער שהוא הכיר את המחזה "הורדוס ומרים" של המחזאי האוסטרי כריסטיאן פרידריך קֶקֶל מ-1850, ואולי גם את "מרים החשמונאית" של לודוויג פיליפסון מ-1863, אבל את ההשראה הישירה למחזה הוא מצא בחיבורו של ר' נחמן קרוכמל (רנ"ק) "מורה נבוכי הזמן" מ-1851. אם החוקר הגדול הזה (רנ"ק) ידע להוקיר את הורדוס, מה הורשעתי אני?" כותב לנדא להגנתו. לפי רנ"ק אי-אפשר להכחיש שהורדוס היה אכזר, אבל הוא "לא הרשיע נגד העם כמו אלכסנדר ינאי, בנה מחדש את בית המקדש, ועמל לשאת חן בעיני העם ובעיני חכמים, בכל זאת השנאה להורדוס היתה גדולה מהשנאה לבית חשמונאי."

יהודה לייב לנדא

במחזה של לנדא מלין הורדוס על כך שהעם אינו יודע להיות אסיר תודה למה שעשה למענו, "תחת תודה ישטמוני: הן הוא אדומי / הה ציון! ציון! אחרי מותי תנהמי!" אך הפרקים החשובים במחזה הם חליפת הדברים המדומה בין הורדוס והלל הזקן, שלפי לנדא הורדוס מינה אותו בסוף ימיו לנשיא הסנהדרין, ובין הלל ואלכסנדרה, בתו של הורקנוס השני ואמה של מרים, הנחושה למרוד בהורדוס, שהוא "אדומי רועץ ציון" ש"מפני זעמו גם התורה נאנחת" ושצמח על נחלי דם, ומאשימה את הלל שהוא מתעלם מהחמס והרצח המשתוללים

ברחובות ירושלים, "הנך שאנן, הלל! חרפה היא. הכלם!" הלל הזקן מצדו משיב שהקדיש את כל אונו לשלום ושאלכסנדרה לא היתה בירושלים "עת נחלי דמים זרמו / עת אזרחי עמך ברחובות נלחמו". והרי הארץ לא תשקוט אחרי מרד בהורדוס שרק יביא לשפיות דמים, לאובדן ולכיליון, "היהודי לא ישלוף חרבו היונה, / רק הצל את ארצו בה לשכון בטוח, / או מלט תורתו את חיי הרוח."

במחזה מתלונן הורדוס באוזני הלל על העם, "מה עוד אוכל מה אעש לבלי ילוננו?" והלל משיב שלאמיתו של דבר "רומא" כבשה את ציון ו"התורה הושפלה, קרנה לשאול מטה" ומרד עומד בפתח, אבל העם יקום לתחייה בכוח רוחו בקודש ושני הלוחות. למשמע הדברים האלה הורדוס אוחז בשתי כפות ידיו את יד הלל "ברגש עז וכמו רוח חדש יפעמהו", ומכריז שאם ינחה אותו ויחדש את כוחו "אז אבנה לו בית, מקדש."

לא היה במחזה עצמו מה שיעורר רוגז על לנדא ומן הסתם לא היו לו הרבה קוראים. לא כך המבוא "אל הקוראים", שבו זיכה את הורדוס בסנגוריה כמעט ללא תנאי. הוא מתאר בו בהרחבה את הישגיו של הורדוס, מי שהציל את יהודה ממלחמת אחים ומנע את הפיכתה לפרובינקיה רומית אחרי שהשולת החשמונאית הגיעה לקיצה כתוצאה ממלחמת האחים בין הורקנוס ואריסטובלוס שעמדה "לקרוע את הממלכה האומללה לגזרים, להימכר בלא מחיר לזרים ולהיות לרומאים שבוי חרב". בימיו של הורדוס, כותב לנדא, הפרושים לא נרדפו והורדוס לא היה, כפי שכתב יוסף קלוזנר, "המלך שגזל את המלכות מהשולת החשמונאית" אלא מי שהציל את יהודה משולת שהובילה את יהודה עברי פי פחת. הורדוס בנה מחדש את בית המקדש והרחיב את גבולות יהודה הרבה יותר מהמלכים החשמונאים.

הוא מזכיר כי רצח בתוך משפחות מלוכה היה מעשה מקובל בחצרות קיסרים ומלכים ומביא לדוגמה את מאבקי הירושה בבית דוד שלוו ברצח בנים ויריבים, מה שלא מנע מדוד ומבית דוד לזכות במעמד נשגב בזיכרון היהודי. לכך הוא מוסיף שלא דומה עריצותו של הורדוס לזו של אלכסנדר ינאי. הורדוס, למד לנדא מרנ"ק, "לא הרשיע נגד העם כמו אלכסנדר ינאי", שהיה רשע מעיקרו ובמלחמותיו "נפלו מישראל אלפים וריבואות", וכל זה כדי להאדיר את שמו.

המחזה של לנדא זכה לכמה ביקורות. ב"החבצלת" מיולי 1890 התפרסמה ביקורת בהמשכים שמחברה, הרב אונגר שחתם בשם העט "אביאסף", האשים את לנדא שהושפע מהיסטוריונים

גרמנים פרוטסטנטים ובהם תיאודור מומסן ואמיל שירר. אליעזר בן יהודה כתב ב-1899 בסדרת מאמרים ב"הצבי" שלנדא חטא לחשמונאים בכך שלא הבין שהם לא יכלו בשום אופן לקבל את "עבד החשמונאים למלך עליהם" וכמוהם גם כל הדורות הבאים, ולכן נותר הורדוס בזיכרון של עם ישראל כ"פריץ חיות, עוד יותר מפריץ חיות". זה היה כנראה הפולמוס הראשון על הורדוס שנערך מעל דפי העיתונות העברית.

לנדא פתח מסורת לא קצרה של כתיבה על הורדוס מפרספקטיבה חדשה, ציונית, של המאבק לריבונות והנשיאה ב"עול הריבונות". חיי הורדוס והתקופה ההרודיאנית העלו לדיון שאלות אקטואליות וקונקרטיים בסוגיות כמו ריאליזם ומשיחיות, מוסר ופוליטיקה

מי היה טוב יותר ליהודים, הורדוס או קודמו המלך אלכסנדר ינאי? לינאי קמו בשעתם כמה מליצי יושר, וראש וראשון להם ההיסטוריון יוסף קלוזנר, שגם ביקר בחריפות את הרומן של משה שמיר "מלך בשר ודם" (1954) שלדעתו עיצב את דמותו של ינאי בדמות הצאר הרוסי איוון האיום. הנה ראה זה פלא השוואה בין הורדוס והצאר הרוסי לא עוררה בו כעס, שכן איוון האיום, כך כתב, אחראי לשורה של רפורמות חשובות, ובין השאר הכפיף את הכנסייה למדינה והיה פטרון לאמנויות. מליץ יושר אחר היה חוקר המקרא בן ציון לוריא, שקבע כי שריפת ערים הלניסטיות וגירוש תושביהם בפקודת ינאי היו חלק לגיטימי מ"סילוק השרידים" של הנוכחות ההלניסטית הפגאנית מארץ ישראל וחיזוק היסודות הפוליטיים־דתיים של הממלכה החשמונאית.

אבל בכללו של דבר, על אלכסנדר ינאי כתבה ההיסטוריוגרפיה היהודית מעט מאוד וגם בספרות היפה אין לו נוכחות, לבד מ"מלך בשר ודם" של משה שמיר והמחזה "ינאי ושלומית" של יעקב כהן (1955). אין להשוות זאת לשלל החיבורים ההיסטוריים, הרומנים והמחזות שעסקו בהורדוס, האיש ותקופתו. על רקע הפולמוס סביב ספרו של שמיר כתב ההיסטוריון יצחק בער כי "אין ביכולתו של ההיסטוריון — לעת עתה — לתאר את דמותו של הכובש הגדול ביותר בין שליטי החשמונאים", והוסיף את ההערה התמוהה, "אין רשות בידי סופרים ומשוררים להשתמש בשמו לכתובת רומן היסטורי, כי הפרשה קשורה בבעיות חמורות של קיומנו הרוחני והפוליטי־היסטורי". כתב ולא פירש.

נחזור ללנדא. את דעתו החיובית על הורדוס הוא לא שינה, ובערך "הורדוס" שכתב לאנציקלופדיה "אוצר ישראל" (שהופיעה בניו יורק בשנים 1907-1913) כתב כי "מלכותו

מחוץ היתה מלאת יקר הוד ותפארת. הוא היה מושל כביר רוח וגיבור מלחמה... ובכל אשר פנה הצליח... במותו כמו במות ינאי שמח העם שמחה גדולה מבלי דעת כי אתו נפל העמוד האחרון אשר הבית השני נשען עליו."

מנין באה ההערצה הזאת להורדוס? לנדא כתב את המחזה, ובעיקר את המבוא, על רקע הופעת התנועה הציונית (הוא היה ציר בקונגרס הציוני הראשון ובכמה אחרים) והכניסה היהודית לעידן פוליטי, והציפייה לתחייה לאומית השפיעה גם עליו. מחזהו מספר על שלטון הכרוך גם במאבקים על כוח ובשימוש בכוח הכרוך גם בדם. בכך הוא פתח מסורת לא קצרה של כתיבה על הורדוס מפרספקטיבה חדשה, ציונית, של המאבק לריבונות והנשיאה ב"עול הריבונות". חיי הורדוס והתקופה ההרודיאנית העלו לדיון שאלות אקטואליות וקונקרטיות בסוגיות כמו ריאליזם ומשיחיות, מוסר ופוליטיקה.

לנדא קיבל תואר דוקטור באוניברסיטת וינה והוסמך לרבנות בבית המדרש לרבנים שם, אחרי תקופה קצרה באנגליה שם כיהן כרבה של הקהילה היהודית בצפון-מנצ'סטר, משם עבר לדרום-אפריקה שם כיהן כרב ראשי בשנים 1915-1942 וכפרופסור לספרות. ב-1989 הופיע בהוצאת מאגנס ספר על יצירתו ופועלו, אבל בכל מה שנכתב לא נזכר שמחזהו פורץ הדרך קדם בבלי-דעת למי שבאו שנים אחריו. כי ספק אם אברהם שליט, שספרו "הורדוס המלך" יצא לאור ב-1960, וההיסטוריונים והפובליציסטים שחלקו עליו הכירו את לנדא ומחזהו ואת הביקורות עליו.